

RELIGIÓ I CULTURA AL BISBAT DE VIC ENTORN DE L'ANY MIL

Josep M. Masnou i Pratdesaba

RELIGIÓ I CULTURA AL BISBAT DE VIC ENTORN DE L'ANY MIL

Josep M. Masnou i Pratdesaba

Col·lecció TEXTOS

Edita: Institut Superior de Ciències Religioses

Ronda de Francesc Camprodon, 2. Vic

Gravat de la portada: Tret de l'*Epistolae Beati Augustini*,
del manuscrit núm. 59 de l'Arxiu Capitular de Vic

Disseny: Raimon Casals

Imprès a Gràfiques Diac. Vic

Dipòsit legal: B-35.412-1999

RELIGIÓ I CULTURA AL BISBAT DE VIC ENTORN DE L'ANY MIL

Josep M. Masnou i Pratdesaba

Vic i Ripoll festegen enguany que, mil anys enrere, el monjo Gerbert d'Orlhac fou elegit sant pare amb el nom de Silvestre II. Trenta anys abans havia tingut a estudiar a casa nostra.

S'escau també, que, del 10 al 13 de novembre de 1999, se celebra a Vic el Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac, Catalunya i Europa a la fi del 1er mil·lenni organitzat per la Universitat de Vic.

Com a adhesió a aquesta commemoració, l'ISCR de Vic ofereix la publicació de la lliçó inaugural del curs 1999-2000 professada per l'historiador Josep M. Masnou i Pratdesaba. És una aportació més que s'afegeix a les moltes que es fan amb motiu de l'any Gerbert. La diligència del professor ha permès que el text de la lliçó hagi pogut ser repartit el mateix dia en què s'ha pronunciat, 5 d'octubre de 1999.

Religio i cultura al bisbat de Vic entorn de l'any mil

En aquesta lliçó inaugural volem oferir una breu síntesi sobre la vida religiosa i cultural en el nostre bisbat mil anys enrere. La celebració aquest any 1999 del mil·lenari de l'accés al pontificat del papa Silvestre II ha generat diverses activitats de difusió i estudi entorn d'aquest personatge. Darrere la figura del papa Silvestre II s'hi amaga un dels intel·lectuals més destacats d'aquell temps a l'Europa cristiana i que va tenir un lligam amb la nostra diòcesi. Gerbert d'Orlhac, monjo occità, va fer els seus estudis al bisbat de Vic al costat del bisbe Ató, iniciant una brillant carrera que el portà a ser papa en el traspàs del primer mil·lenni. La vinculació a Vic pel que fa a la seva formació ens ha portat a parar l'atenció en aquest personatge en el marc del començament d'aquest curs acadèmic 1999-2000. No volem resseguir tota la seva trajectòria, sinó veure quin era l'ambient religiós i cultural que es vivia en el nostre bisbat en aquest període. L'estada de Gerbert a Vic va ser curta però suficient per iniciar-lo en el coneixement de les matemàtiques i l'astronomia, ciències gairebé desconegudes en les escoles de l'Europa cristiana d'aquell temps. Gerbert, des de les escoles de la catedral de Reims primer i posteriorment com a tutor de l'emperador Otó III, va assolir un gran prestigi. També volem mostrar el creixement cultural que es va produir en el nostre bisbat entorn de l'any mil, coincidint amb una etapa de gran vitalitat religiosa. Les institucions d'ensenyament en aquest període estaven lligades estretament amb l'església, i destacaven les escoles de la catedral de Vic i el monestir de Ripoll. Aquestes escoles del bisbat de Vic van assolir el moment de màxima esplendor en temps de l'abat i bisbe Oliba que

va ser un dels personatges més destacats i influents a casa nostra a principis del segle XI. La seva mort al monestir de Cuixà l'any 1046 va marcar el final d'una època d'esplendor religiosa i cultural al bisbat de Vic, de la qual encara ens resten importants testimonis.

La restauració del bisbat de Vic

El bisbat de Vic a partir del segle VIII va quedar desorganitzat per la invasió sarraïna, i va passar a convertir-se en una zona de frontera entre el món islàmic i el món cristià. La diòcesi de Vic havia format part de la província eclesiàstica Tarraconense, però l'ocupació de la ciutat de Tarragona i la dependència política i militar dels comtats catalans de l'Imperi Carolingi van fer que els bisbats catalans passessin a dependre de la seu arquebisbal de Narbona. Narbona era el centre de la província de la Septimània que comprenia els bisbats de la zona del Llenguadoc, els quals també havien format part de la monarquia visigòtica i tenien les mateixes tradicions culturals i litúrgiques que els bisbats catalans. Així doncs, molts membres de l'aristocràcia visigòtica i del clergat, durant la invasió musulmana van trobar refugi en aquesta zona de l'actual sud de França i van ocupar llocs destacats en la vida cultural i religiosa de l'Imperi Carolingi. El bisbat de Vic no es va reprendre d'una forma efectiva fins a finals del segle IX, en temps del comte Guifre. En aquest primer moment, l'organització militar i eclesiàstica anaven estretament unides per tal d'anar consolidant la repoblació d'aquesta zona de frontera. El comte Guifre va organitzar políticament una gran part de la Catalunya central i va endegar la fundació del bisbat de Vic amb la col·laboració de l'arxipreste Gotmar i amb la vinguda de clergues dels bisbats d'Urgell, Girona i alguns de la seu de Narbona, entre els quals destaca el prevere Adanagil. La restauració del bisbat estava emmarcada en un projecte més ampli

de creació de nous bisbats i l'intent de refer la província eclesiàstica Tarraconense. Sota la protecció del comte Guifre i la seva nissaga hi va haver el primer intent de separar-se de l'autoritat de l'arquebisbe de Narbona i restaurar la província Tarraconense. Però l'arquebisbe de Narbona, per assegurar el seu control efectiu sobre el bisbat, va sotmetre'l al pagament d'un tribut anual.

L'arxiu de la Catedral de Vic disposa d'un important volum de documentació original a partir de finals del segle IX. La més antiga, fins a l'any 1000, ja ha estat editada i, actualment, s'està treballant en l'edició de la del segle XI. Pel que fa als altres centres monàstics del bisbat conservem també abundant documentació del monestir de Sant Joan de les Abadesses i de Sant Benet de Bages. Pel que fa al monestir de Ripoll hem de lamentar la pèrdua del seu arxiu i la destrucció dels seus fons, a causa d'un incendi provocat l'any 1835. De la seva documentació només tenim les còpies que van fer alguns arxivers i erudits abans d'aquesta data. A partir de l'any 879 ja disposem de dades continuades sobre tot aquest procés de reorganització civil i eclesiàstica del comtat i bisbat d'Osona. L'any 886 l'arxipreste Gotmar, que havia de ser l'encarregat d'organitzar eclesiàsticament el bisbat, ja actuava com a bisbe i començava a consagrar esglésies. Així, l'any 887 consagrava l'església monàstica de Sant Joan de les Abadesses. L'any 888, la del monestir de Ripoll i Sant Andreu de Tona. A finals del segle IX, les esglésies de Sant Quirze i Santa Maria de Besora i la de Sant Martí d'Aiguafreda. En els primers anys del segle X, Idalguer, successor de Gotmar, consagrà Santa Maria de Lluçà, Santa Maria de Manresa, Sant Julià de Vilatorrada i Santa Maria de Mojà, entre d'altres. Aquestes primeres parròquies disposaven d'un terme molt extens que amb el temps es va anar fragmentant en parròquies més petites. En aquest procés es van fundar dos centres monàstics que tindrien un

paper decisiu en la història religiosa i cultural d'aquest període: els monestirs de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses. El comte Guifre va dotar aquestes dues noves fundacions amb béns propis i va entregar-los dos dels seus fills. A Sant Joan hi va lliurar la seva filla Emma, que fou la primera abadessa del cenobi; i al monestir de Ripoll, el seu fill Radulf, perquè esdevingués monjo i amb el temps abat. Guifre i els seus descendents van exercir així una tutela sobre aquestes fundacions i Ripoll esdevingué el lloc d'enterrament de la seva nissaga.

El successor del bisbe Gotmar va ser Idalguer, un clergue procedent de la Cerdanya i estretament vinculat amb la família del comte Guifre. Idalguer fou l'encarregat de consolidar el bisbat osonenc i va aconseguir que l'any 907 tots els bisbes de la Narbonesa reconeguessin que l'arquebisbe de Narbona no tenia dret a tenir la seu de Vic subjecta a tribut i es va establir que restaria lliure d'aquest pagament. A més, en aquest any els bisbes de la Narbonesa van reconèixer que el bisbe de Vic havia de tenir la tutela i garantir la protecció del monestir de Sant Joan de les Abadesses. Mentrestant, Radulf, fill del comte Guifre, havia abandonat la vida monacal i, ordenat clergue, s'havia casat i vivia a la ciutat de Barcelona. Tots aquests fets ens mostren que els primers anys de creació del bisbat van ser conflictius i que no seria fins en temps del bisbe Idalguer que la situació de la diòcesi s'aniria estabilitzant. L'any 908 Idalguer féu testament i dotà la Catedral de Vic amb llibres litúrgics i ornaments que van passar a la sagristia de la Catedral. En aquests primers moments es van començar a organitzar les escoles a partir de llibres procedents de Narbona i es va anar introduint en la redacció dels documents i els manuscrits la minúscula carolina que hauria d'anar substituïnt l'escriptura visigòtica. El monestir de Ripoll va rebre com a dotació un important manuscrit, destruït en l'incendi de l'any 1835, però del qual tenim coneixement pels inventaris antics.

Es tracta del *Salterium argenteum* realitzat sobre pergamí purpuri, amb lletres en plata i epígrafs en or. Aquest manuscrit va arribar a Ripoll com a regal d'un dels emperadors carolingis. A nivell litúrgic, en tota aquesta zona es va anar elaborant una litúrgia pròpia, que era una fusió de les tradicions autòctones de la litúrgia visigòtica i les tradicions romanes vingudes a través del món carolingi, que va donar lloc a l'anomenada litúrgia catalanonarbonesa, de la qual disposem de molts manuscrits al bisbat de Vic. Aquesta tradició litúrgica autòctona va perviure fins a finals del segle XI amb la implantació de la litúrgia romana.

Organització de la vida religiosa

A la diòcesi de Vic, recentment restaurada, s'hi va aplicar la legislació eclesiàstica emanada dels concilis convocats pels monarques carolingis, en la qual es donava molta importància a la formació intel·lectual dels clergues i monjos, i al mateix temps s'exhortava a la creació d'escoles tant als monestirs com a les catedrals. En aquest període es va anar organitzant la cristiandat amb una estreta unió de les estructures polítiques i religioses. El poder de l'emperador carolingi es basaria en els seus vassalls, entre els quals els bisbes tindrien un paper fonamental en l'organització política i judicial del territori. A més, aquesta legislació va generalitzar el pagament del delme com a forma ordinària del finançament de les esglésies. La legislació carolíngia també va ordenar el funcionament de la vida de l'església codificant diferents estils de vida per als seus membres. Així, per als monjos es va establir com a obligatòria la regla de Sant Benet, que al nostre bisbat es va aplicar al monestir de Santa Maria de Ripoll i, posteriorment, als de Santa Cecília de Montserrat, Sant Benet de Bages i Sant Pere

de Casserres. Pel que fa al clergat es va establir l'anomenada regla d'Aquisgrà adreçada als clergues que envoltaven el bisbe, que va donar origen a les canòniques, la més important de les quals va ser la de la Catedral de Vic, i posteriorment es creà la canònica de Manresa. Juntament amb aquesta regla canonical es va establir en aquest mateix concili una regla per a monges que es va aplicar al monestir de Sant Joan de les Abadesses. Així doncs, a principis del segle X el bisbat de Vic ja tenia la seva situació normalitzada com a diòcesi autònoma i amb una vida eclesial organitzada segons la legislació eclesiàstica del moment. La mort del bisbe Idalguer l'any 914 va fer que es procedís a l'elecció canònica del nou bisbe, signe inequívoc de la normalitat existent en aquest període. El 17 de juny del 914 i en presència de Teodoric, bisbe de Lodeva, i Guiu, bisbe de Girona, el clergat i el poble congregat a Vic va aclamar com a bisbe a Jordi, elegint-lo prelat de la seu osonenca. Posteriorment, l'arquebisbe Agius de Narbona va confirmar la seva elecció. Jordi era abat del monestir de Sant Feliu de Girona i era d'origen llenguadocià, possiblement procedia del monestir benedictí de Psalmodi.

Fou amb el bisbe Jordi que la vida religiosa i cultural es va anar consolidant. Així, es van construir noves esglésies per ampliar la seva capacitat i edificar-les amb més solidesa. Pel que fa a la Catedral de Vic, tot i no conservar-se'n l'acta de consagració, entorn de l'any 925 el prevere Adanagil va fer importants donacions per a la seva dedicació. La nova seu episcopal es va construir als afores de l'antiga ciutat d'Ausa, al Vicus, en un pla prop del riu, on és encara avui. A Vic s'hi va construir un complex d'esglésies format per l'església de Sant Pere com a catedral, la de Santa Maria que exerciria les funcions de parroquial del terme de Vic i, finalment, una de dedicada a Sant Miquel que seria el lloc on s'enterraria els bisbes. L'any 935 es va consagrar una nova

església per al monestir de Ripoll, amb la presència del bisbe Jordi de Vic i Radulf, bisbe d'Urgell, fill del comte Guifre. Durant l'episcopat de Jordi van anar creixent les donacions a la Catedral i als monestirs de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses, i això va permetre dotar-los dels ornaments i llibres necessaris per al culte i la formació del clergat. Pel que fa a l'activitat cultural, es van començar a crear els primers escriptors, per copiar llibres i difondre la cultura. L'escriptori de la Catedral de Vic va dedicar el seu esforç a la confecció de llibres litúrgics per a les parròquies del bisbat, mentre que a Ripoll es van centrar més en la còpia de manuscrits destinats a la formació dels monjos. A la mort de Jordi, l'any 947, va ser elegit com a bisbe de Vic Guadamir, originari de Tona i ardiaca de la Seu d'Urgell. Guadamir va consagrar l'església de Sant Miquel on es degueren enterrar el bisbe Jordi i els seus successors i de la qual disposem de poques dades. Guadamir l'any 957 va haver de reconèixer que havia dilapidat bona part dels béns de la Catedral i es va veure obligat a dotar amb nous béns els canonges de Vic per poder mantenir el culte i el funcionament de la Catedral. Mort Guadamir, es va fer inventari dels llibres que hi havia a la Catedral. Aquesta biblioteca estava formada per textos bíblics i de comentari de les sagrades escriptures, hi abundaven els llibres litúrgics, així com les obres patristiques adreçades a la predicació, i alguns textos jurídics. En total s'hi registren 55 manuscrits. D'aquests manuscrits, alguns devien procedir de donacions a la Catedral en el moment de la seva fundació, mentre que d'altres eren fruit de l'activitat de còpia feta a l'escriptori de la Catedral. Com veiem no hi havia textos de ciències ni d'altres de relacionats amb l'ensenyament de la gramàtica, que segurament devien estar en algun altre fons. Així, mentre els monestirs tenien tots els seus béns en comú, entre ells la biblioteca, els canonges podien disposar de béns propis. Entre aquests béns destacaven els llibres, i aquest fet ens porta a pensar que a la Catedral de Vic, a part dels llibres que es

guardaven a la sagristia i que formaven part del tresor de la Catedral, hi havia canonges i el mateix bisbe que disposaven de llibres propis per al seu ús. Això pot explicar que quan Gerbert va venir a Catalunya confiés la seva formació no a una escola concreta, sinó a la persona del bisbe Ató que devia disposar de llibres propis.

Un altre fet destacat per a la vida cultural i religiosa del bisbat de Vic abans la vinguda de Gerbert fou que a la zona de frontera, a la muntanya de Montserrat, l'any 937 es va fundar el monestir de Santa Cecília i l'any 945 era consagrada la seva primera església. Sobre aquest monestir sovint s'hi ha prestat poca atenció ja que de fet disposem de poques dades a causa de la destrucció del seu arxiu que es conservava al monestir de Santa Maria de Montserrat. Va ser una fundació dels comtes de Barcelona Sunyer i Riquilda amb la intervenció del bisbe de Vic Jordi, i possiblement fou dotada amb béns de la Catedral, ja que sempre va dependre directament dels bisbes de Vic. El seu primer abat va ser Cesari, un personatge amb una gran personalitat. El tipus de monaquisme que va desenvolupar era més proper a l'eremitisme que a la vida cenobítica i el fet d'estar implantats a la muntanya de Montserrat va imprimir un caràcter propi a la vida d'aquest monestir. Cesari en va ser abat entre el 960 i el 981. La zona del Bages i l'Anoia a mitjan segle X era zona de frontera. La presència de molts castells al voltant de Montserrat amb capelles de castell dedicades a Sant Miquel ens dona una idea clara del seu caràcter de frontera i de contacte directe amb la zona musulmana.

Relacions amb l'islam

Un tret propi de la cultura i l'ambient polític de tot el segle X serà la relació estreta dels comtats catalans amb el món musulmà i, concretament, amb l'emirat de Còrdova. Catalunya era el lloc de pas del comerç entre el món cristià i el musulmà. El comerç d'esclaus i d'armes amb els països musulmans i l'arribada d'or i productes de luxe cap a l'Europa cristiana, passaven per Catalunya. No oblidem que sota la dominació musulmana el cristianisme va anar sobreviuint en comunitats cristianes mossàrabs, les quals van mantenir la seva identitat enfront de la pressió fiscal i política dels musulmans. Aquestes comunitats de mossàrabs van seguir mantenint un contacte estret amb les terres catalanes; són testimoni d'aquestes relacions molts manuscrits que ens han arribat, sencers o en fragments, escrits en lletra visigòtica. Sovint ens ha quedat la imatge d'oposició militar entre ambdues zones, i s'ha recordat més al comte Guifre com el cabdill militar que va morir lluitant contra els musulmans, que no com el comte que controlava i es beneficiava de l'ambigüitat del contacte amb el món musulmà. Fins abans del 985, amb l'atac d'Almansur a Barcelona, la relació entre ambdues zones va ser molt fluida, fet que explicaria el poc avenç conqueridor. El monestir de Ripoll també va tenir una relació cultural amb l'islam, així Arnulf abat de Ripoll i alhora bisbe de Girona va escriure una història dels reis francs que va enviar al califa de Còrdova. L'intercanvi cultural fou desigual, ja que l'Espanya musulmana disposava d'uns coneixements tècnics i científics molt superiors, els quals van anar entrant a Europa per Catalunya. Les traduccions de textos científics i matemàtics van ser els que van atraure a Gerbert a Catalunya. No era necessari que Gerbert anés a Còrdova ja que a Barcelona, Girona, Vic i Ripoll podia disposar de traduccions de textos matemàtics i científics. Aquestes relacions amb

la cultura àrab es feien sovint a través de les comunitats jueves que es van convertir en veritables vehicles d'intercanvi entre els països musulmans i els regnes cristians. El coneixement de llengües propi dels jueus que es dedicaven al comerç i la proximitat entre l'hebreu i l'àrab van afavorir el paper dels jueus com a elements de transmissió i traducció de textos de l'àrab al llatí. El monestir de Ripoll ha conservat diversos manuscrits que són traduccions al llatí d'obres originals en àrab de què disposava el monestir. Com veurem més endavant Gerbert va ser el principal vehicle de transmissió d'aquests sabers durant la segona meitat del segle X.

Aquesta relació amb el món islàmic no era exclusiva dels comtats catalans. La ruta comercial dels esclaus que eren capturats en les guerres de l'est d'Europa i que eren venuts a Còrdova és el testimoni d'una relació estreta entre aquests dos mons. En un relat que trobem a la vida de Sant Joan de Gorze, un monjo germànic d'aquest període, se'ns narra una ambaixada d'aquest personatge enviat per l'emperador Otó I a Còrdova entre els anys 953-956. El monjo Joan va acceptar de portar una carta al califa de Còrdova de part de l'emperador. Joan va fer el seu viatge conduït per un comerciant d'esclaus de Verdun fins a arribar a Còrdova on va haver d'esperar molts dies abans de ser rebut pel califa. També existia una relació molt estreta de persones de la zona d'Alvèrnia amb els comtats catalans. Cal destacar el viatge del bisbe del Puy, Gondescalç, a Compostel·la, i el seu pas per Catalunya l'any 958 quan va demanar als monjos de Ripoll una còpia d'alguns manuscrits. La devoció a Sant Jaume a partir del segle X es va anar consolidant arreu d'Europa. Els comtes catalans també van anar reforçant els seus lligams amb les famílies comtals del sud de França. Pensem que a partir del segle X la unitat de l'imperi de Carlemany s'havia fraccionat en multitud de regnes i comtats independents. A

partir del segle X van ser els comtes els qui disposaven com a veritables sobirans dels seus béns i les seves terres. A Catalunya va haver-hi una primera època en què els matrimonis dels comtes es feien amb persones del seu mateix llinatge per tal de conservar els seus comtats i refermar una unitat patrimonial. Aquesta política matrimonial, però, va portar molts problemes familiars entre els diferents comtes catalans. A partir de la segona meitat del segle X, els comtes van anar a buscar les seves esposes fora dels comtats catalans. Així, l'any 967 el comte Borrell II va anar a buscar la seva esposa Letgarda, filla del comte Ramon Ponç de Roergue, a Rodés. En aquest viatge el comte Borrell va aprofitar per visitar el monestir de Santa Fe de Conques i el de Sant Gerald d'Orlhac. Aquest darrer monestir s'havia convertit en lloc de pelegrinatge i hi eren venerades les despulles del comte Gerald, fundador del cenobi i a qui s'atribuïen guaricions miraculoses. Fou en aquest viatge que el comte Borrell va conèixer Gerbert i se'l va endur a Catalunya.

L'estada de Gerbert a Catalunya

A partir de la segona meitat del segle X ja disposem de dades segures sobre l'activitat cultural del monestir de Ripoll. L'abat Arnulf (948-970) va aconseguir que el monestir de Ripoll pogués elegir abat lliurement, sense cap tipus d'intromissió, i també la independència dels monjos de la justícia secular. Per aconseguir-ho va fer diversos viatges a Roma per obtenir algunes butlles. En aquestes estades a Itàlia va aprofitar per enriquir el monestir amb còpies de llibres que obtingué en diversos monestirs. Així a Ripoll es va anar formant un actiu escriptori i es va anar enriquint la seva biblioteca, ja no única-

ment amb textos religiosos, sinó també amb textos científics i literaris. Arnulf també va endegar la construcció d'una nova església d'acord amb l'esplendor que anava prenent el monestir ripollès. La basílica iniciada per Arnulf tenia cinc naus i cinc absis i va ser consagrada l'any 977 en temps de l'abat Guidiscler. A la mort d'aquest abat la biblioteca de Ripoll comptava amb 65 manuscrits. Entre els manuscrits que s'han conservat d'aquest període cal destacar un *Tractat d'astronomia i del rellotge*, recull de textos científics traduïts de l'àrab, entre els quals destaca un llibre sobre l'astrolabi.

Pel que fa al nivell cultural de la Catedral de Vic, aquest va augmentar amb l'elecció com a bisbe de Vic d'Ató. Ató era originari de la diòcesi de Girona i havia tingut un paper destacat en la resolució d'alguns conflictes que afectaren el monestir de Sant Joan de les Abadesses. Ató havia rebut la seva formació a la Catedral de Girona en l'època de l'abat i bisbe Arnulf. Entre Ripoll, Girona i Vic hi va haver una estreta relació durant tot aquest període. Ató devia disposar d'una biblioteca pròpia i devia destacar pels seus coneixements en matemàtiques i astronomia. No és d'estranyar, doncs, que quan Gerbert va venir a Catalunya Ató es convertís en el seu tutor i protector. Val a dir que durant aquest segle i durant tot el segle XI, molts canonges i alts dignataris acollien i protegien joves, nebots seus o parents propers, als quals es dedicaven a educar. En la documentació d'aquests segles se'ls anomena nutriti i eren joves de famílies nobles que confiaven la seva educació a algun clergue que els acollia i es preocupava de la seva formació.

Les notícies sobre l'estada de Gerbert a Catalunya són escasses. Segons la crònica que va escriure Richer, monjo de Saint-Remi de Reims, Gerbert s'havia educat des de la seva infància al monestir de

Sant Gerald d'Orlhac, on havia estudiat gramàtica; el duc Borrell va acudir a aquest monestir per pregar. Rebut per l'abat del lloc, en el transcurs de la conversa l'abat li demanà si a Hispània hi havia persones instruïdes en les arts, i davant la resposta afirmativa de Borrell, el va persuadir d'endur-se un dels seus monjos per tal que aprengué ciències. Acceptada la comanda, Borrell s'endugué Gerbert amb ell i va encomanar-lo al bisbe Ató, al costat del qual va estudiar d'una manera profunda i eficaç les matemàtiques. Gerbert va romandre al costat del bisbe Ató fins l'any 970; Ató l'inicià en un mètode per aprendre les ciències que posteriorment aplicaria a les escoles que va regentar. Aquest mètode consistia en ensenyar primer l'aritmètica, considerada la primera part de la ciència matemàtica, per passar després a estudiar a fons la música i, més endavant, l'astronomia. Per a l'aprenentatge d'aquesta ciència el mètode era l'estudi de la volta celeste per mitjà d'esferes representatives i de l'observació del cel. Per últim calia aplicar-se en l'estudi de la geometria. Gerbert va tenir accés a manuscrits en els quals es descrivia la manera de construir i d'utilitzar una sèrie d'instruments astronòmics que pressuposen un seguit de coneixements matemàtics. Aquestes traduccions van ser realitzades per l'ardiaca Llobet de Barcelona amb el qual Gerbert va mantenir contacte epistolar després de la seva curta estada a Catalunya, i al qual demanà altres traduccions.

L'estada de Gerbert a Catalunya entre els anys 967-970 va venir marcada per uns esdeveniments importants en la vida de l'església catalana. Encara continuava viu el desig dels bisbats catalans d'aconseguir la independència de Narbona i recrear la província eclesiàstica Tarraconense, i per aconseguir-ho es van fer diversos intents. L'intent de l'abat Cesari del monestir de Santa Cecília de Montserrat va consistir en fer-se consagrar arquebisbe a Sant Jaume de Galícia. Aquest, un

cop consagrat, va tornar a Catalunya sol·licitant ésser reconegut pels altres bisbes com a metropolità. El bisbe Ató i el comte Borrell van adonar-se que així no s'obtidria res i que calia anar a Roma per fer la petició. Així, l'any 970 el comte Borrell i el bisbe Ató van iniciar un pelegrinatge a Roma per aclarir aquesta situació i buscar una sortida canònica a tot aquest afer. En aquest viatge els va acompanyar el monjo Gerbert, que així tindria ocasió d'anar a Roma per primera vegada, i el veguer Borrell, el qual abans de marxar va redactar el seu testament. La proposta era que mentre Tarragona no pogués ser restaurada, el càrrec arquebisbal passés al bisbe de Vic i que les diòcesis de l'antiga Tarraconense reconeguessin l'autoritat episcopal d'Ató. A Roma el comte Borrell i el bisbe Ató van aconseguir del papa Joan XIII la confirmació d'aquest projecte i els va expedir les butlles que permetien tirar endavant tot l'afer. Alhora, el papa va conèixer Gerbert i aquest es va quedar a Roma. Gerbert estava interessat en aprofundir els coneixements sobre lògica i l'any 972 va ser acollit a Reims per l'ardiaca Garannus que el nomenà mestre de l'escola de la Catedral. El projecte de restablir la província eclesiàstica Tarraconense que Roma va acceptar, es va veure truncat per l'oposició de Narbona i es va acabar amb l'assassinat del bisbe Ató l'any 971. Ató va poder arribar a Vic on encara avui en dia es conserven totes aquestes butlles, però el projecte no va tirar endavant. Mort Ató es va fer inventari de la biblioteca de la Catedral i el va succeir Frujà, un canonge de la Catedral de Vic. Gerbert degué conèixer tots els esdeveniments i va lamentar la mort del seu mestre. Tot i la separació, Gerbert va guardar una estreta relació amb algunes persones que va conèixer a Catalunya durant aquest curt període.

Una cristiandat interrelacionada

Sovint tenim la imatge del món medieval com un món tancat i obscur on les persones vivien en la servitud i hi havia un gran tancament. Quan hom estudia les relacions i la mobilitat que existia en aquest període queda sorprès. Podríem pensar que això era un privilegi de les classes nobiliàries. Però de fet era un fenomen més generalitzat del que puguem creure. Un testimoni el tenim en l'activitat repobladora d'aquest període. Els bisbes de Vic tindran un paper destacat en la repoblació de la zona de frontera. Així, a partir de finals del segle X el comte de Barcelona va confiar als bisbes de Vic la repoblació de la zona de l'Anoia entregant-los els castells de Tous i de Montbui. Per notícies del segle XI sabem que hi va haver una primera repoblació amb gent procedent del sud de França, de la zona de Tolosa, i que després d'algunes incursions sarraïnes van abandonar el terme. Aquest desplaçament de població de les zones de l'altra banda dels Pirineus cap al sud és un testimoni clar d'una comunitat de persones que van anar repoblant aquesta Catalunya naixent i que unia els dos vessants dels Pirineus en una comunitat de cultura, litúrgia i relacions comunes que actualment se'ns escapen per complet. El català i l'occità són el testimoni d'aquesta proximitat cultural que va afaïçonar a dos pobles que van coincidir en molts aspectes durant tot el segle X i que a partir del segle XII van entrar en una lluita fratricida que va portar al final de la cultura occitana i abocà els catalans a la reconquesta de la península com a única forma d'expansió.

Pel que fa a la noblesa, aquesta feia sovint pelegrinatges que els portaven lluny de casa seva i que els permetien de conèixer i interrelacionar-se amb altres regions de la cristiandat. Destacaven els pelegrinatges a Sant Jaume de Galícia, Roma i Jerusalem. Gerbert

va continuar mantenint contactes epistolars amb Catalunya on tenia dos grans amics que va conèixer en la seva estada. Un era el comte de Besalú, Miró Bonfill, que va esdevenir bisbe de Girona; i l'altre l'ardiaca Llobet de Barcelona. Miró va tenir un contacte personal amb Gerbert l'any 983 en una visita a Roma, i l'any següent Gerbert l'escrivía des de Reims tot demanant-li diversos llibres. Gerbert també tenia contactes amb l'abat Garí, que fins va convidar Gerbert l'any 985 a venir a Catalunya, però va coincidir amb l'atac d'Almansur a la ciutat de Barcelona.

Garí va ser una de les personalitats més destacades en la vida religiosa d'aquest temps. L'any 965 el comte Sunifred, que aquell mateix any va fer una donació al monestir de Cluny, va demanar a l'abat Garí de reformar el monestir de Sant Miquel de Cuixà. Garí era abat del monestir de Lezat al sud de Tolosa que feia poc havia estat reformat seguint l'estil dels monjos cluniacencs. Garí era amic íntim de Gerbert i inicià la construcció d'una nova església a Cuixà. Després, es va confiar a Garí la reforma del monestir de Sant Hilari de Carcassona reunint sota la seva autoritat una petita federació monàstica. L'any 976, després d'un viatge a Roma, Garí va portar a Cuixà com a convers el dux de Venècia, Pere Orseol, acusat d'haver participat en l'assassinat de l'anterior dux. Pere va fugir secretament a Cuixà acompanyat de Romuald, originari de la ciutat de Ravenna, i es van quedar a Cuixà per portar una vida de penitència. Romuald abandonà Cuixà l'any 982 per tornar a Itàlia on va fundar l'orde dels camaldulencs. Pere Orseol es va quedar a Cuixà on morí en olor de santedat. L'èxit de Garí féu que se li encomanés la reforma del monestir de Sant Pere del Mas-Garnier a Tolosa i Santa Maria d'Alet al comtat de Rasés. L'any 993, després del retorn d'un viatge a Jerusalem, el papa Joan XV li confirmà la guia d'aquests cinc monestirs, que van esdevenir així una petita congregació. En aquest període Garí va mantenir contacte epistolar amb Gerbert.

Des del monestir de Cuixà es va difondre una devoció a l'arcàngel Miquel per tots els comtats catalans. Ja hem fet esment al fet que a Vic hi havia una capella dedicada a Sant Miquel i que era el lloc on eren enterrats els bisbes. A Barcelona al costat de la Catedral hi havia l'església de Sant Miquel que va tenir molta importància durant tot el segle X, fins al moment que els seus béns van ser incorporats a la Catedral. A la Seu d'Urgell també hi havia una església dedicada a Sant Miquel al costat de la Catedral. També hem dit que moltes esglésies del sector de frontera amb l'Islam estaven situades dins del recinte del castell i estaven dedicades a l'arcàngel. Aquesta difusió del culte a Sant Miquel arcàngel que trobem a Catalunya era comú en altres llocs d'Europa i, de fet, entre ells hi havia uns lligams estrets que van vincular famílies nobiliàries d'arreu d'Europa durant aquest segle i el següent. El centre de difusió a Catalunya era el monestir de Cuixà, que estava relacionat estretament amb el de Sant Miquel del Puy, i el monestir de Sant Miquel de la Clusa a la Llombardia, el Mont Saint-Michel a Normandia i Sant Miquel de Hildesheim als països germànics. El centre d'on venia aquesta devoció era Sant Miquel de Montegargano a Itàlia en una zona de contacte amb el món bizantí. L'arcàngel Sant Miquel era el patró dels homes d'armes i un important intercessor per les ànimes dels difunts.

Aquestes relacions internacionals a Catalunya van estar centrades entorn de Cuixà i l'abat Garí, que en la línia del monaquisme desenvolupat pel monestir de Cluny van intentar tirar endavant una reforma de la vida monàstica. Aquest fenomen de l'agermanament entre diferents monestirs el trobem al llarg dels segles X i XI amb el monestir de Ripoll, que va intercanviar manuscrits per copiar, i també es produïa el fenomen d'intercanvi de monjos. Aquestes relacions espirituals i de pregària es posen de manifest amb la mort d'algun abat o personatge protector del monestir. Quan aquest moria es trametia

un missatger a tots els monestirs que tenien lligams espirituals per comunicar la defunció, alhora que en cada monestir també anotava els seus difunts. Són testimonis d'aquestes relacions les encíclics mortuòries, tot i que se n'han conservat poques i totes del segle XI. Al llarg de tots els segles X i XI disposem de notícies esparses d'aquest intercanvi entre monestirs que explica el manteniment de la cultura i l'activitat de préstecs entre els monjos que va permetre forjar unes relacions culturals i religioses més o menys estables. Aquesta relació de Ripoll i d'altres centres eclesiàstics no solament era amb la zona de l'Europa cristiana, sinó també amb les comunitats mossàrabs del sud de la Península. Els famosos Beatus que s'han conservat a Catalunya són testimonis de les estretes relacions dels monestirs catalans amb els monestirs de la zona de la Rioja i del nord de Castella que no havien acceptat la regla de Sant Benet i que mantenien tradicions monàstiques i litúrgiques més antigues.

Crisi al bisbat de Vic a finals del segle X

A partir de l'any 972 el bisbe de Vic Frujà va acceptar la dependència de la seu de Narbona i va abandonar el projecte de restauració de la província Tarraconense, i es va iniciar un llarg període d'instabilitat. Frujà va tenir moltes dificultats per mantenir la pau dins els límits del bisbat i fer reconèixer la seva autoritat. Durant aquest període va créixer la influència dels descendents del veguer Sal·la, de la família dels vescomtes de Conflent, que disposaven d'importants béns a la zona del Bages i a l'Anoia i que el mateix any 972 van fer consagrar el monestir de Sant Benet de Bages. En aquest període d'instabilitat es va produir el procés d'usurpació dels poders públics per part de la naixent

aristocràcia feudal. L'atac d'Almansur a la ciutat de Barcelona l'any 985 encara va accelerar més el procés de militarització i feudalització de la societat. I aquesta no va ser l'única incursió, sinó que entre els anys 1001 i 1002 els musulmans van assolar el Penedès i van arribar a Manresa, que va ser destruïda. El bisbe Frujà va ser assassinat per un membre de la família dels vescomtes d'Osona l'any 992. Guadall, que havia estat ardiaca del bisbat de la Seu d'Urgell i es faria consagrar bisbe per l'arquebisbe d'Auch de Gascunya, va disputar l'episcopat al bisbe Frujà acabant amb la seva mort. El comte Ramon Borrell va haver d'intervenir en l'afer i va encomanar el bisbat de Vic a Arnulf, abat de Sant Feliu de Girona, i també membre de la família vescomtal d'Osona. Així, l'any 992 Arnulf va intervenir en els afers del bisbat i pacificà la situació aconseguint que l'any 998 Guadall s'avingués a anar a Roma per clarificar la situació.

L'any 998 va ser un any molt mogut per a l'església. L'emperador Otó III posava fi a un cisma iniciat l'any 997 amb l'elecció del papa Joan XVI, recolzat per les famílies romanes, enfront del papa Gregori V, recolzat per l'emperador Otó III. Gerbert, que havia estat tutor de l'emperador Otó III, havia deixat França per entrar de ple en les intrigues papals. Gerbert va escriure a l'emperador per tal que posés fi al cisma per la via militar. Otó III acompanyat de Gregori V va ocupar la ciutat de Roma i el papa Joan XVI va ser capturat i humiliat públicament. Per la seva banda Gregori V i l'emperador van imposar la seva autoritat sobre Roma, alhora que nomenaven Gerbert arquebisbe de Ravena. En aquell mateix mes el papa Gregori V rebia una comitiva de Catalunya que li volia sotmetre a judici la crisi que es vivia al bisbat de Vic: l'assassinat del bisbe Frujà, l'ordenació anticànica del bisbe Guadall i la decisió del comte Ramon Borrell de nomenar l'abat Arnulf com a bisbe de la diòcesi. En la sessió pública

en la qual es va tractar la qüestió també hi era present l'emperador Otó III, acompanyat d'un dels seus destacats col·laboradors, el bisbe Notker de Lieja, que alhora que bisbe era comte i havia intervingut en l'expedició militar. Tots ells van escoltar la narració dels fets i van sentenciar que Guadall fos deposat i degradat públicament com a bisbe i es reconegués Arnulf com a bisbe legítim. La butlla on es recorda aquest fet encara es conserva a l'arxiu de la Catedral. L'abat Arnulf va tornar a Vic amb la seva confirmació i Guadall, degradat a simple clergue, es va establir a la ciutat de Barcelona. A partir d'aquesta data el bisbat de Vic i la Catedral van tornar a la normalitat. Gregori V va morir el febrer de l'any 999 i el succeí en el pontificat Gerbert, que va prendre el nom de Silvestre II (999-1003).

Gerbert tenia una seixantena d'anys i amb el recolzament de l'emperador Otó III arribava a esdevenir papa. Gerbert va triar el nom del papa Silvestre que havia aconseguit amb l'ajuda de l'emperador Constantí la legalització del cristianisme i l'estreta unió del poder polític i eclesiàstic. En el canvi del primer mil·lenni es refeia la unió entre l'emperador, en aquest cas Otó III, i el papa de Roma, consolidant i estenent la cristiandat pels països de l'est. En aquest canvi de mil·lenni Gerbert i Otó III farien arribar el cristianisme a Hongria i Polònia.

Arnulf, ja bisbe de Vic, va passar a formar part de la cort del comte Ramon Borrell en un moment en què les relacions pacífiques amb l'Islam s'havien acabat. Després del 985 hi va haver una militarització dels bisbes que foren considerats membres de la host del comte. En aquesta lluita contra l'Islam el comte de Barcelona va agafar el lideratge, alhora que sotmetia els bisbes al seu més estricte control. El comte confià al bisbe Arnulf tasques militars i de repoblació a la zona fronterera, essent cada cop més un gran senyor feudal amb una important dotació de béns. Arnulf, que era membre de la família

vescomtal d'Osona, va augmentar el poder d'aquest llinatge i el dels bisbes de Vic. Arnulf va ser fet presoner l'any 985 i va estar empresonat a Còrdova fins que es va pagar el seu rescat. Durant la seva vida va realitzar un viatge a Jerusalem en l'època en què el Sant Sepulcre va ser destruït pels musulmans i va morir l'any 1010, després d'haver acompanyat el comte Ramon Borrell en una expedició de càstig i de saqueig de la ciutat de Còrdova. Mort Arnulf, es va elegir com a bisbe de Vic el diaca Borrell, que va continuar amb aquest estil i va tenir un paper molt destacat en el control dels castells de la zona de la Conca de Barberà i de la Segarra. Va exercir el seu episcopat amb autoritarisme i va reconèixer als canonges de Vic el dret a disposar de casa pròpia. Per tirar endavant amb totes aquestes tasques militars va comptar amb l'ajuda del levita Guillem de Mediona. Fou característica d'aquest període l'admissió com a membres de la Catedral de persones de la noblesa que gaudien de béns de la Catedral per a desenvolupar tasques militars i de repoblació en nom del bisbe. Aquests eren ordenats diaques o "levites", i es podien casar i disposar dels béns de l'església amb la condició que algun dels seus fills o parents fos clergue de la Catedral.

La cultura i l'ensenyament al bisbat de Vic en temps d'Oliba

La vida cultural i d'ensenyament a la Catedral de Vic es va veure afectada per tots aquests esdeveniments i part dels llibres que hi havia a la Catedral es van perdre. Va ser per aquest motiu que una de les primeres coses que va fer el bisbe Arnulf va ser crear el càrrec de cabiscol, o cap de les escoles, per refer tot l'ensenyament i dotar-lo amb importants béns. El primer cabiscol que coneixem és Riculf, que

va exercir aquest càrrec entre el 996 i el 1015, quan va ser nomenat ardiaca. Pel que fa al monestir de Ripoll, no va viure aquesta crisi i en aquest període va continuar a bon ritme la còpia de manuscrits, tot consolidant el seu escriptori com un dels més importants de Catalunya en aquest període. A la mort de l'abat Sunifred (979-1008) la biblioteca comptava amb 121 manuscrits. Fou dins aquest escriptori tan actiu que a principis del segle XI es van copiar les magnífiques bíblies de Ripoll que actualment es conserven, una a la Biblioteca Vaticana i l'altra a la Biblioteca Nacional de París. Amb l'elecció com a abat d'Oliba, l'activitat de l'escriptori ripollès es va intensificar i es van establir uns estrets intercanvis entre el monestir de Ripoll i el de Fleury a França. Així, sabem que Joan, monjo educat a Ripoll i durant un temps abat del monestir de Santa Cecília de Montserrat, va anar a establir-se al monestir de Fleury al costat del seu germà Bernat. De l'època d'Oliba com a abat de Ripoll coneixem el nom d'alguns dels monjos que van treballar en l'escriptori en la còpia de manuscrits: Pere, Arnau escolàstic, Gualter, Oliba, Guifre.

El bisbe Borrell de Vic també va voler potenciar la formació del clergat i les escoles de la Catedral. Així, l'any 1012 va portar a la Catedral de Vic un mestre de gramàtica de la regió de Llombardia en una època d'introducció del romànic llombard a Catalunya. Aquest any, Borrell va fer un viatge a Roma per obtenir una butlla on es confirmaven els límits del bisbat de la Seu d'Urgell i la seva dotació. En la butlla hi van firmar un grup important de bisbes de la regió de la Llombardia i la Toscana que eren reunits a Roma. Entre aquests bisbes hi havia el bisbe Notker de la diòcesi de Lodi, propera a Milà. Notker li va presentar Guibert, un laic i mestre de gramàtica, originari de Lodi, i Borrell se'l va endur a Vic. Les escoles de la regió de Llombardia havien mantingut la tradició clàssica i van estar molt orga-

nitzades durant tot el segle X. Així, a partir del 1015 veiem a Guibert actuant com a gramàtic. Guibert es va establir a la plana de Vic i es va casar amb Guisla, membre de la família dels vescomtes d'Osona. Guibert va rebre en feu el delme de la parròquia de Santa Eulàlia de Riuprimer i va iniciar una important nissaga de gramàtics que va ser molt important durant tot el segle XI. L'arribada a l'episcopat de Vic de l'abat Oliba va consolidar aquestes escoles, i sobretot l'activitat de l'escriptori de la Catedral de Vic amb la figura d'Ermemir Quintilià. La construcció de la nova catedral romànica consagrada l'any 1038 i la intensa activitat de l'escriptori vigatà durant tot el segle XI van portar les escoles de la Catedral de Vic al seu període d'esplendor.

La personalitat religiosa, cultural i política d'Oliba és ja prou coneguda i de fet va recollir l'herència de tot el període anterior. Oliba, format al monestir de Ripoll, va seguir la tradició familiar i va ser comte de Berga fins a entrar al monestir de Ripoll com a monjo. L'any 1008 va ser elegit abat de Ripoll i també va ser abat de Cuixà i va dur a terme una important tasca de consolidació dels patrimonis d'ambdós monestirs i la renovació de les seves esglésies amb l'estil romànic. L'abat Oliba havia obtingut l'any 1011 sengles butlles de confirmació dels béns dels monestirs de Ripoll i Cuixà del papa Sergi IV que van fer possibles totes aquestes obres. La supressió del monestir de Sant Joan de les Abadesses l'any 1017 va portar Oliba a l'episcopat de Vic. Aquest any es van expulsar les monges del monestir, acusades de greus desordres, i amb els béns de Sant Joan es va fundar un efímer bisbat de Besalú que no va arribar mai a constituir-se. Oliba, al capdavant de la diòcesi de Vic, va impulsar una important activitat constructiva i de renovació de la vida religiosa i cultural; i va intervenir intensament en la vida política d'aquest període. A més d'impulsor de les assemblees de pau i treva per fer front a la violència dels feudals, va tenir un paper

destacat en la gestió política al costat de la comtessa Ermessenda. A la mort del bisbe Oliba la situació es precipità i el monestir de Ripoll va entrar en una forta decadència fins al moment en què el comte de Besalú el va unir al monestir de Sant Víctor de Marsella. Pel que fa al bisbat de Vic, el va succeir el seu nebot Guillem Guifred que durant els darrers anys del pontificat d'Oliba actuava com a ardiaca. A Guillem li va tocar gestionar tots els afers que Oliba havia tingut entre mans: va ser l'encarregat de mantenir l'abadessa Ingilberga fins a la mort i va heretar els drets que aquesta tenia sobre alguns béns de Sant Joan de les Abadesses; a més, Guillem va haver de recolzar la comtessa Ermessenda en els darrers anys en què va tenir una lluita aferrissada amb el seu nét, el comte Ramon Berenguer I. Finalment, Guillem topà, en els darrers anys del seu episcopat, amb l'acusació de simonia i va haver de retirar-se al monestir de Ripoll havent renunciat al càrrec de bisbe de Vic. Eren els temps de la reforma gregoriana que van suposar la fi d'algunes pràctiques acceptades fins llavors en l'administració i la gestió de les diòcesis i els monestirs.

En aquest breu i ràpid recorregut per la història del bisbat de Vic hem volgut remarcar les etapes més importants i destacar el paper que hi van tenir alguns personatges. La figura del bisbe Ató i del monjo Gerbert; l'abat Garí de Cuixà i el seu successor Oliba, que va coronar tota aquesta evolució, marquen els moments més destacats de la cultura a casa nostra. En aquest final del segon mil·lenni és interessant veure com era la situació del bisbat i de la cultura mil anys enrere. La imatge, però, no és d'un període obscur, tot i la violència, sinó més aviat d'un període de creixement i de gran activitat cultural. Catalunya estava connectada amb molts mons culturals tan de l'Europa cristiana com del món musulmà. En aquest temps, l'activitat de còpia de manuscrits i traducció d'obres científiques de l'àrab al llatí va posar els fonaments

de la cultura matemàtica i científica posterior, tenint en Gerbert un dels seus principals difusors. Els contactes epistolars de Gerbert ens mostren un món més interconnectat del que sovint creiem i ens han permès de constatar la vitalitat del bisbat de Vic en aquest període.